

DEMOKRATİK HAKLARIN GELİŞMESİNDE SİVİL TOPLUM DÜŞÜNCELERİNİN KATKISI

Osman Özkul¹

Öz

Devlet ve toplum ilişkisi çağlar boyunca genellikle birçok çatışmaya kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda günümüze gelinceye kadar, sivil toplum olgusunun orta çıkmasına katkı yapan birçok düşünür ve toplum felsefecisi olmuştur. Bu düşünürlerin yaklaşımları genellikle, toplumsal gruplar ile devlet arasındaki güç ve yetkilerin paylaşılması şeklindedir. Oysa 21. Yüzyılda sivil toplum denince, daha çok demokratik bilincin ve demokratik değerlerin yaygınlık kazanması öne çıkmaktadır. Bu makalede, sivil toplum düşüncelerinin günümüzdeki demokratik hakların gelişmesine katkıları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Demokratik Haklar, Devlet, Toplum, Birey, Güç

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sakarya,

E-Posta: oozkul@sakarya.edu.tr

CONTRIBUTION OF CIVIL SOCIETY THINKERS IN THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC RIGHTS

Osman Özkul

ABSTRACT

Throughout the ages of the state and society, the conflict has often been a source of many conflicts. In this context until the day it arrived, civil society has become a philosopher of many philosophers and thinkers contributing to the emergence of the middle. The approaches of these thinkers are usually the sharing of powers and powers between the social groups and the state. In the 21st century, however, civil society is becoming more and more democratic and democratic. This article examines the contributions of civil society's ideas to the development of democratic rights today.

Keywords: Civil Society, Democratic Rights, State, Society, Individual, Power

Giriş

Tarihte “yönetim” olgusunun daha çok güç ve onu elinde tutan bir merkez üzerinden belirlendiği dönemler daha yaygındır. Özellikle, tarım toplumu ve sanayi toplumu aşamaları insanlık tarihinin büyük güç çatışmalarına ve savaşlarına sahne olduğu görülür. Tarım döneminde ortaya çıkan büyük imparatorluklar ve bunlar arasındaki savaşlar, çok etkili ve yaygın bir etki bırakmıştır. Ne var ki, sanayi döneminden itibaren gelişen bilim ve sanayi ile bunlara eşlik eden sosyolojik bir olgu olarak şehirleşme, milli devletlerin doğmasına neden olmuştur.

Ekonomik olarak bu dönemlerin etkili ideolojisi liberal ve kapitalist sistemler ile bunların olumsuz toplumsal sonuçlarına tepki olarak sosyalist ideoloji ile karşılaştı. 20. Yüzyılda bu iki ideoloji etrafında yaşanan dünya çapındaki kutuplaşma, 90’lardan itibaren “bilgi” ve “iletişim” olgularının etrafında yoğunlaşmaya başladı. Ayrıca siyasal bir sistem olarak demokrasinin daha katılımcı ve kitlelerin etkili oldukları bir sistem anlayışını destekledi.

İnternetin kullanılmaya başlanmasıyla ise, insanlar arasındaki iletişim tarihte hiç görülmeyen bir şekilde genişledi ve yayıldı. Artık bütün dünya küresel köye dönüştü. Bu dünyada insanlar düşüncelerini ve duygularını anında dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanlara iletebiliyorlar. Böylece iletişim ve etkileşim, siyasi, kültürel ve sosyal bakımdan çok yönlü olarak genişledi. Bu gelişmeler toplumsal ve siyasal bakımdan bazı kurumların önemini azaltırken, bazılarının tümüyle fonksiyonunu kaybetmesine yol açarken; bazı yeni kurum ve anlayışların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

Bilgi, söylem ve iletişimin önemli hale geldiği bu süreçte “yönetim” olgusundan daha çok “yönetişim” olgusu değer kazanmaya başladı. Bilginin azınlık bir grubun tekelinden çıktığı bu süreçte, çoğunluk olan “halk” bilgiyi tarihte görülmemiş bir şekilde hızlı ve etkili bir şekilde kullanmaya başladı. Bu sürecin siyasi ve ekonomik olguları da etkilemesi kaçınılmazdı. Nitekim günümüzde, tarih boyunca dünyada en aktif ve belirleyici rolü oynayan “devlet” dışında etkili olan bir grup olarak” sivil toplum” olgusu kendisini göstermeye başladı. Aşağıda önce bu konuda fikir üretmiş olan düşünürlerden bahsedilecek, daha sonra bu fikirlerin demokrasiye yaptıkları katkıdan söz edilecektir.

İlk ve Orta çağlarda Sivil Toplum Düşüncesi

Sivil toplum çerçevesindeki tartışmaların tarihi, Eski Yunan'a kadar uzanır. Sivil toplum kavramı ilk kez **Aristo**'da karşımıza çıkar. Aristo "Politika" adlı eserinde sivil toplum kavramını "koinonia politike" şeklinde kullanmıştır. Aristo'da "koinonia politike", yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içindeki özgür ve eşit kabul edilen yurttaşların siyasal toplumu, ahlaki bir kamu olarak tanımlanmıştır. Latinceye "societas civilis" olarak aktarılan bu kavram, devlet ya da siyasal toplumdaki ayrı ve ona karşıt bir sivil toplumu tanımlamaz. Sivil olanla siyasal olanın ayrımının olmadığı bu anlayışta "sivil toplum" kavramı henüz devlet ve siyasal toplumla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. (Doğan, 200: 32)

Daha sonra Grek felsefesi üzerine inşa edilen Helenist kültürün yaygınlık kazandığı dönemde Aristoteles'in toplumcu anlayışı yerine, daha çok "bireyi" merkeze alan Epikürcülük ve Stoacılık gibi ahlak felsefesi akımı ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki felsefelerin düşünceleri bireyin mutluluğunu ve hazını temel amaç olarak benimsemişlerdir. Birey için amaç, kendini feda edeceği bir otoriteye boyun eğmek değil, bunlara kayıtsız kalarak, mutluluğu kazanmaktır. Birey ile devletin ilişkisi de devlet merkezli değil, birey merkezlidir. Tam anlamıyla birey merkezli ve hazcı bir anlayış hâkimdir.

Roma Medeniyetinden sonra sivil toplum olgusunun Batı Avrupa'da yeniden gelişmeye başladığı dönemi, Orta çağ Katolik baskılarına karşı gelişmeye başlayan rasyonel ve tecrübi düşüncenin gelişmeye başladığı 12. ve 13. yüzyıllara kadar götürmek mümkündür. Bu tarihlerde, aynı zamanda ticaretin gelişmesi ve esnaf, tüccar gibi kentsel unsurların feodal sistem içinde ekonomik özerkliklerinin olması ve bu kentli grupların yaşadıkları şehir yönetiminde bazı hakların kazanıldığı görülür. Bu dönemde "sivil toplum" terimi, "civilitas-şehirli olma" anlamına gelir. Bu nedenle Ortaçağ'da kentlerin doğuşu, kentlerle birlikte burjuvazinin ortaya çıkması sivil toplumun oluşumuna zemin hazırlamıştır.

15. ve 16. yüzyıllara gelindiğinde felsefi bakımdan insan merkezli, sosyal ve siyasal bakımdan ise milli devlet anlayışının geliştiği görülür. Bu dönemde önemli bir tartışma başlatan toplum filozoflarının yaklaşımları, düşünce tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bunlar, **Epikürcü ve Stoacıların** her şeyi bireye indirgeyen düşüncesinin aksine, ileride bahsedilecek düşünürler, devleti ve devleti oluşturan ulus (*beşerî kaynak*), egemenlik, pozitif hukuk ve kapalı teritorya gibi hususları ön plana çıkardılar.

Bu kavramlar üzerinde devletin yüce varlığı karşısında basit bir araç haline getirdiler. (Çaha,1996;188)

17. ve 18. Yüzyıllarda Sivil Toplum Düşüncesi

Orta çağdaki kilise ve merkezi imparatorluklar ile feodal yöneticilerin baskısı altında kalan Avrupa toplumunda, bilim ve düşünce alanındaki gelişmelere paralel olarak, sivil toplum olgusunun da ortaya çıktığı görülmektedir. On yedinci yüzyıl sonrasında itibaren sivil toplum-devlet ayırımına dayalı yeni siyasal düşünceye ilişkin temel taşlar devlet merkezlidir. Bunun en iyi örnekleri de **N.Machiavelli, J.Bodin, T.Hobbes, J.J. Rousseau ve G.W. F Hegel** gibi düşünürlerdir (Azaklı,1999: 235).

18. yüzyılın ortalarına kadar devlet ile sivil toplum arasında bir ayırım yoktu. Zira o dönemlerde "bir sivil toplumun üyesi olmak demek devletin bir üyesi olmak dolayısıyla da onun yasalarına uygun ve diğer üyelere zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak" demekti. Merkezi-yetçi-bürokratik devletler sistemine dönüşen yapılanmada, devlet üretici sınıfların desteğine her zaman muhtaç olduğu için, yeni devletler şehirlilerin ekonomik verimliliğini kısıtlayan uygulamalardan kaçındılar. Dolayısıyla, devlet ile sivil toplum arasında karşılıklı sözleşme ve anlaşmanın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, sivil toplumun devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul görmesi 18.yüzyıldan sonra olmuştur. Sivil toplum, bireylerin kamusal alanda bir dizi hak ve yükümlülüklerle donatıldıkları bir alan olarak kabul ediliyordu. Bu tanım, 18. yüzyılda sözleşmecî düşüncelerin de temelini oluşturmaktadır (Çaha, 1996: 20).

Rönesans döneminden itibaren insanın kilise yerine kendisini ve aklını referans alması, insanlar arasındaki bireysel ve zümreler arasındaki çatışmaları boşandırmıştır. Bu bir anlamda düşünce özgürlüğü olarak görüldüğü gibi, otorite çatışmalarının yansıması olarak da kabul edilebilir. Kiliseye dayanmış imparatorlukların yeni oryaya çıkan zümrelere karşı otoritesinin tartışılır hale gelmesi, yeni açıklamaları da zorunlu kılmıştır. Bu açıklamaları iki ana tutum etrafında toplamak mümkündür. Birincisi, uzlaşmacı toplum sözleşmeleri, ikincisi ise çatışmacı düşünceler. Aşağıda bu düşüncelere örnekler verilecektir.

Thomas Hobbes ünlü "insan insanın kurdudur..." sözüyle, birbirleriyle sürekli bir savaş içinde olduklarını öne sürmüştür. Böyle bir durumda ge-

leşme ve uygarlığın, ilerlemesinin beklenemeyeceğini belirtmiştir. Bu durumdan kurtulmak için yapılması gereken ise, insanların bir sözleşmeyle kendi sınırsız özgürlüklerine son vermeleri, bir üçüncü lehine haklarından vazgeçmeleridir. Burada ifade edilen “bir üçüncü” yönetendir yani; devlettir. Devletin amacı eşit ve özgür, aynı zamanda birbirinin kurdu olan insanların arasındaki kargaşaya son verip, yurttaşlar arası güvenliği sağlamaktır. İşte devletin zorla sağladığı bu barışçıl düzene *sivil toplum* adı verilir. Bu bağlamda devletin zorunluluk olarak öne çıkması, beraberinde sivil toplumu da getirmektedir ki, Hobbes’a göre sivil toplum ile devlet eşanlamlıdır (Keane, 1994: 64).

Lukes’e göre, John Locke, mutlakiyetçiliğe şiddetle karşı çıktığı ve güçler ayrılığını hararetle savunduğu için liberalizmin bir anlamda kurucusu da sayılmaktadır. Ayrıca güçler ayrılığı ilkesini tartışması itibarıyla de Montesquieu’ya ilham kaynağı da olmuştur. “**Locke**, insanların hukukun veya iktidarın sağladığı avantajlardan yoksun olarak birlikte yaşadıkları hipotetik bir doğa hali düşüncesinden yola çıkmıştır. Böylece, bir doğa halinin dezavantajları, insanların, hukukun ve devletin yönetimi altına girmeleri için bilerek ve isteyerek bir sözleşme yapmalarını fazlasıyla haklı kılar. Ona göre toplumsal sözleşmenin amacı düzeni ve yasayı ihdas etmek, doğa halinin belirsizliklerini ortadan kaldırmak ve bireyin haklarını koruyacak kurumları yaratmaktır” (Lukes, 1997: 629).

Locke’a göre, resmi otorite karşısında bireyin hak ve özgürlükleri sadece sözleşme esaslarıncı değil, aynı zamanda bireyin ait olduğu sosyal gruplar aracılığıyla da korunabilmektedir. Locke’da sivil toplum bireylerin rasyonel tercihlerinin bir uzantısı olarak gelişir. Yani sivil toplum, bireylerin etik tercihlerinin bir sonucu olarak kamusal alanda politik bir boyut kazanır. Locke, sivil toplumun modern toplumdaki tanımına çok uygun bir açıklama geliştirmiştir. Yani, kamusal alana tamamen politik bir boyut kazandırırken, aynı kamusal alanda bireyler ve gruplara, dolayısıyla örgütlü topluma da yer bırakmış ve devleti mutlak bir hegemonya aygıtı olmaktan çıkarmıştır (Yıldırım, 2001: 46).

J.J. Rousseau’ ya göre de toplum hayatı kavga ve çatışmaları içerir. İnsanlar barış içinde yaşamak ve kendi mülkiyetlerini korumak için bir araya gelir, özel çıkar ve iradelerini genel iradeye dönüştürerek toplumsal sözleşmeyi gerçekleştirir. Ona göre, insanlar kendilerinde olmayan güçleri yoktan var edemezler. Ancak var olanları bir araya getirip kullanabilirler. Kendilerini korumak için yapabilecekleri tek şey, direnişi kırabilecek bir güçler toplumu

oluşturmak ve bu güçleri tek bir araçla devreye sokup uyumlu bir biçimde çalıştırmaktır. Dolayısıyla gerek Hobbes gerek Rousseau başlangıç noktası olarak bireyi, bireyin çıkar ve rızasını esas almakta, ancak sonuçta her ikisi de mutlakiyetçi, kapsayıcı bir devlet ve kamusal alana ulaşmaktadır (Bayhan,2002: 151).

Keyman'a göre "sivil toplum", tarihsel olarak modern toplumla, pazarla ve burjuvayla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Ayrıca sivil toplum, bireylerin rasyonel tercihlerinin bir uzantısı olarak gelişmekte, diğer bir deyişle, bireylerin etik tercihlerinin bir sonucu olarak kamusal alanda politik boyut kazanmaktadır. Modern toplumla sivil toplumu özdeş gören Keyman, sivil toplumla ilgili olarak sivil ve öznel haklar olduğundan bahseder. (Keyman, 2008: 191)

Modern Çağ'da Sivil Toplum Düşüncesi

Kuşkusuz bu bölüme Ada Avrupası ile kıta Avrupa'sının iki önemli ismi ile başlamak gerekir: Yani Adam Ferguson (1723-1816) ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ile. 18.yy'da bilimsel çalışmaların merkezi Kuzey'in Atina'sı olarak bilinen zamanın Edinburgh'lu, Adam Ferguson, İskoç Aydınlanma dönemini "Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Çalışma" eseriyle klasik sivil toplum devlet bütünlüğünün parçalanışının ilk işaretlerini veren düşünürdür (Swingewood, 1998: 36).

Onun yaklaşımı, felsefi bir varlık olarak insanı değil, sosyal bir varlık olarak insan gruplarını incelemeyi salık vermektedir. Ferguson, toplumun insanın doğal durumu olduğuna ve insanlığın asıl inceleme konusunun bireyler değil gruplar olduğuna inanıyordu. "İnsanlar gruplar halinde ele alınmalıdır... Ve bu konuya ilişkin her deney, tek bir adamla değil, toplumun bütünüyle ilgili olmalıdır" (Blerst, 1997: 44).

Kuşkusuz, 19. yüzyıl siyaset düşüncesine damgasını vuran ve sivil toplum-devlet ayrımı konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan **Hegel'**dir. O, zaten büyük ölçüde liberal düşünceye bir tepki olarak doğmuş ve liberal düşüncenin kavramlarını sihirli, anlaşılması güç kavramlarla aşkın devletçi bir çizgiye kaydırmaya çalışmıştır. Hegel, etik hayatın alanını aile, sivil toplum ve devlet gibi üç ayrı alana ayırarak her alanın farklı değerlere sahip olduğunu ileri sürer. Aile yaşamı içinde hâkim olan temel normların karşılıklı sevgi, saygı, fedakârlık, itaat, birliktelik, ortak duygu ve düşünce etrafında oluştuğunu, sivil toplum etiğinin ise; çatışma, rekabet, hırs gibi bireylerin tamamen

kendi çıkarlarını vurgulayan normlar etrafında geliştiğini savunur. Sivil toplum, aile bireylerini aile bağlarından kopararak aralarındaki uyumu bozar ve birbirlerinin hasmı haline getirir (Çaha, 1996: 185).

Hegel, önceki düşünürlerin aksine, sivil toplumu kendi başına doğal bir durum olarak görmez, sivil toplumun korunmasını devlet düzenlemesine bırakır. Ona göre, sivil toplumun bir kesiminin aşırı gelişmesi, diğer kesimleri engelleyebilir veya baskı altına alabilir. Modern sivil toplumlarda durumun böyle olduğunu ileri süren Hegel'e göre, sivil toplumlar kendi iç çatışmalarını çözme imkânına sahip olamadığı için devletin denetimine ihtiyaçları vardır, aksi takdirde sivil olarak kalamazlar.

Hegel için sivil toplum, içinde yaşayan kişilerin yaşamasını sağlayacak bütün faaliyetleri içeren, yapılı ve organize, bir iktisadi sistemi, bir hukuk sistemi ve bunların düzenli bir şekilde çalışmasını sağlayacak otoriteye sahip bir cemaattir. Etik yaşamın üçüncü alanı 'devlet' olup devlet alanında hem aileden hem sivil toplumdaki etikten farklı bir etik ortaya çıkmaktadır. Devlet, Hegel'in diyalektik felsefesinde aile ile sivil toplumdaki çatışmacı unsurları bir senteze dönüştürmeyi amaçlar. Hegel'de devlet-toplum ilişkisi bir sözleşmeye değil, bireylerin doğal olarak devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanır (Çaha, 1996: 186).

Ancak Hegel, Hobbes'tan farklı olarak devleti, sivil toplumu korumakla görevli kabul eder. Burada Hegel'in düşüncesindeki idealist devlet felsefesinin etkisi görülebilir. Dolayısıyla, Hegel'de sivil toplum ne özgürlüklerin teminatıdır ne de bir sözleşmeyle gelişir. Tarihsel bir gelişme olarak modern toplumda olgunlaşan sivil toplum, pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, ekonomik şirketler, bireyler ve devlete bağımlı olmayan her türlü kurum ve kuruluşu kapsar. Sivil toplum, Hegel'de devlete bağımlı olmayan farklı birey, grup, kurum ve kuruluşların bir mozayikini oluşturmaktadır (Bayhan, 2005: 151).

Buraya kadar anlatılan düşünceler, sözleşmeciler olarak nitelendirilebilir. Bunlardan farklı olarak bahsedilecek olan **Marx ve Gramsci** ise çatışmacı sivil toplum düşünürleri olarak incelenebilir. Hegel'in yöntem bakımından halefi olan Marx da sivil toplumu olgusunu ele almaktadır. Birçok konuda görüşlerini Hegel'in düşüncelerine bağlı olarak geliştiren Marx sivil toplumu burjuva toplumu ile eş anlamlı kullanır. Ancak Marks'a göre, sivil toplumdaki çıkar çatışmaları için devletin varlığı çözüm olamaz. Çünkü devlet çıkar çatışmalarından bağımsız değildir. Karl Marx sivil toplumun 18.yy'da burjuvazi

ile birlikte geliştiğini ileri sürerek sivil toplumun devlete bağlı olmadığını tersine devletin sivil topluma bağlı olduğunu savunur.

Marx'ın teorisinde sivil toplum devlete bağımlı olarak düşünülmekten çıkmış, tersine devletin sivil topluma bağımlı olduğu, onun sivil toplum tarafından belirlendiği varsayılmıştır. Bu anlamda sivil toplum devlet üzerindeki burjuva sınıfı denetimini de üreten bir alan olmaktadır (Çaha, 1996; 199). Marx'a göre, sivil toplum alt yapı, devletse üst yapıdır. İktisadi ilişkiler alanı olarak sivil toplum siyasi ve hukuki üst yapıyı oluşturan devletin sosyo-ekonomik temelini oluşturmaktadır ve dolayısıyla devletin faaliyeti de hâkim sınıfın çıkarları doğrultusunda gerçekleşmektedir (Erdoğan, 1998: 221).

Marx'a göre, sivil toplum, somut olarak, tarihte karşımıza çıkan toplumsal bir aşamayı anlatır ve insanlar arasındaki maddi ilişkilerin organizasyonunun belli bir formuna atıfta bulunur. Buna göre, sivil toplum ilk olarak 18. yüzyılda burjuvaziyle birlikte gelişmiştir. Marx'ın sivil toplumu, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşamasında yer alan tüm bireyler arası maddi ilişkileri kapsar. Bu belirli aşamanın bütün endüstriyel ve ticari hayatını içerir ve bundan ötürü, harici ilişkilerinde bir milliyet olarak kendini ifade etmek ve dâhili olarak da kendini bir devlette organize etmek zorundaysa da, milleti ve devleti aşar.

Marx'ın teorisinde devlet-sivil toplum açmazını aşmanın tek yolu vardır o da her ikisini de ortadan kaldırmak. Devlet ortadan kalkacak, siyasî alan sivil topluma iade edilecek ve karşılıklı olarak yeniden bütünleşme süreci gerçekleşecektir. Bu süreci başlatacak olan ise, " radikal bir hareket", bir "devrim"dir. Devrimi gerçekleştirmeye elverişli sınıf olarak ise Marx, işçi sınıfını görür: "İşçi sınıfı, kendi gelişim çizgisinde, eski sivil toplumun yerine, orta sınıfları ve bu sınıfların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışta bırakacak bir birlik koyacak ve ortada siyasi iktidar diye bir şey de bırakmayacaktır.

Sivil toplum düşüncesine önemli katkı sağlayan bir diğer düşünür ise **Alexis de Tocqueville**'dir. Kısaca Tocqueville, "devlet" ve "sivil toplum"dan ayrı bir "siyasi toplum"un varlığını ileri sürmüş, bunun özellikle sivil toplumdan farklı yönlerini 'Amerika'da Demokrasi' adlı eserinde ortaya koymuştur. Resmi siyasi sistemin temsilcisi olan devlet, kendi parlamenter meclisiyle, mahkemeleri, bürokrasisi, polisi ve ordusuyla birlikte mevcuttur (Tocqueville, 1994: 47).

Tocqueville'ye göre, günlük hayatta insanları bir araya getirecek amaçlar bulmak zordur; ama onları siyasi hedefler çevresinde toplamak nispeten

daha kolaydır. Siyasi örgüt, bireyleri aynı anda yapacakları çevreden soyutlayarak yaş ve servet farklarına rağmen bir araya getirir. Tocqueville, bu anlamda siyasî örgütlere "toplumun tüm üyelerinin örgütlenme ilkelerinin genel teorisini öğrendikleri okullar olarak"(Tocqueville, 1994: 177) bakmak gerektiğini savunur.

Sivil toplum devlet ayırımını yapan bir diğer düşünür de **Antony Gramsci**'dir. Gramsci konuya bütünüyle Marxist bir açıdan yaklaşmakta ise de kendine özgü bir sivil toplum anlayışını ortaya koyduğu söylenebilir. Gramsci'ye göre devleti siyasi toplumla özdeş kılan anlayış yerini şu denklige bırakmıştır; Devlet, siyasi toplum ile sivil toplumun toplamından oluşur.

Bu yaklaşım Gramsci'yi Marx'dan ayırır: Ona göre, sivil toplum alanındaki meseleler aslında siyasidir. Sivil toplum yalnızca ekonomiye ilişkin sözleşmelerin yapıldığı, üretim sonucu elde edilen ürünün paylaşıldığı bir alandan ibaret sayılamaz. Sivil toplumda partiler, dini gruplar, iletişim organları vb., kitlelerin siyasi kimliklerinin biçimlenmesinde, sivil toplumun kendi kurumsal yapısının ve sınırlarının belirlenmesinde etkin olur; bu yolla, siyasi görüşlerin düzenlenmesine ya da siyasi fikirlerin bir anlam kazanmasına katkıda bulunur. O halde, Gramsci, sivil toplumun yalnızca ekonomik faaliyetlerle sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu geniş anlamda devletin bir parçası olarak görmektedir (Bumin, 1982: 35).

Sivil toplumu sadece ekonomik ilişkiler ağı olarak görmeyen Gramsci, sivil toplumun, devletin ideolojik ve kültürel hegemonya alanında olduğunu ileri sürer. O, sivil toplumun bu alana denk düşerek devletin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ve devletin ikna edici rolü ile de siyasal toplumun zamanla sivil toplum içinde eriyerek devletin de ortadan kalkacağını ve demokratik sosyalizmin gerçekleşeceğini öngörmektedir (Arslan, 2001: 56).

Sivil toplum Gramsci'ye göre, yönetim dışı (non-governmental) bir kamu alanını işgal eder. Yönetim dışı kamusal alan yani "sivil toplum", yönetimle yakın ilişkisi olmasına karşın, bu mekanizmanın bir parçası değildir. Burada okullar, kiliseler, işçi sendikaları, iş adamlarının oluşturduğu kulüpler, etnik topluluklar, medya, sağlık ve hukuk alanındaki kurumsal yapıyı da belirleyen meslekî birlikler vb. yer alır. Toplumun bu unsurları arasında önemli sistematik bağlantılar bulunduğu inkâr edilemez çünkü. Gerçekte bunlar bir bütün oluştururlar; ancak kolay anlaşılmaları için bu analitik ayırımın yapılması kaçınılmazdır (Gramsci, 1986).

Marx'ın ekonomiyi alt yapı olarak kabul etmesine karşılık, Gramsci genellikle "hegemonyanın üretilmesi ve sürdürülmesi" olgularını ve bu konudaki

sivil toplumun merkezi rolünü önemser. Gramsci, devleti “siyasi toplumla” yani doğrudan baskıcı düzenle özdeşleştirirken; hegemonyanın organize edilmesi görevini “sivil topluma” bırakır. Sivil toplumda hegemonyanın kurulması açısından Gramsci, öncelikli olarak entelektüellerin rolünden söz eder. Marx proletaryanın bilinçlenmesi için aydına önemli bir rol yüklerken; Gramsci de her sınıfın hegemonyasını kendi aydınları aracılığıyla kurduğunu ve aydınlar olmadan bir sınıfın devleti elinde tutması mümkün olmadığını savunur.

Sivil Toplum Düşünceleri ve Demokratik Haklar

Tarihe bakıldığında, sivil toplum olgusunun, merkezî siyasî otoritenin dışında gelişen bir özgürlükler alanı olduğu görülmektedir. Batıda feodal dönemde, siyasi otoriteler ve tarihi gelişimi içinde cismani iktidara dönüşen kilisenin baskısı karşısında kendisine bir çıkış yolu arayan insanlar, ödedikleri vergilerin toplanması ve harcanması konusunda yönetimi zorladılar. Bu çabaların sonucunda feodaliteden merkezi krallıklara gidiş ve ardından parlamentonun ortaya çıkışı ve kurumlaşması süreci yaşandı. Buradan “vatandaşlık” esasına dayanan bir siyasal yönetimlere doğru bir gidiş gözlenmektedir.

Sivil toplum kavramı, 18. yüzyıla kadar toplumun sosyal gelişmesi ve birey ile devlet ilişkilerinin bir despotun otoriter yönetimi yerine hukuk sistemine göre düzenlenmesi anlamında kullanılmaktaydı. Sivil toplum kavramı, bir yönüyle ve yaygın olarak “askeri olmayan toplum” şeklinde algılanmakla birlikte, daha çok “kendi medenî işlerini yapıp yürüten toplumsal yapılanma” şeklinde anlaşılması daha doğru bir yaklaşımdır.

Sivil toplum olgusu, 1980'lerden itibaren totaliter veya otoriter sistemlerden demokratik sistemlere geçiş sürecinde, önem kazanmaya başlamıştır. 1990'lardan itibaren ise, globalleşme tartışmalarıyla birlikte modern ulus devletin içine düştüğü krizin çözümü açısından yeniden gündeme gelmiştir. Sivil, yani uygar toplum devletin üzerinde yükseldiği toplumsal tabanı ifade ettiği için, sivil toplum demokratik devletin en önemli unsurlarından birisi haline gelmiştir.

Ayrıca sivil toplum alanındaki siyasal kampanyalardan, gönüllü eylemlere kadar birçok etkinlik içinde yer alan, en güçlüsünden en zayıfına birliklerin kurulmasında mutlaka aşağıdan gelen süreçlerin desteklenmesi, gerekmektedir. 21. yüzyılın yönetim paradigması olarak kabul edilen yönetim, karar

verme süreçlerinde resmî kurumlarla birlikte özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da içine alan kompleks bir sistemi ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağı ve karşılıklı etkileşimleri ifade etmektedir. Söz konusu yönetim anlayışında, karar alma süreçlerinde çok aktörlü bir yapı, şeffaf yönetim, katılımcılık temel ilkeler olarak kabul edilmektedir.

Toplumun katılımını esas alan Demokrasi, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkinin, yönetenlerin tek taraflı olarak belirlediği keyfi, baskıcı bir ilişki olmaktan çıkarılması amacıyla üretilmiş bir siyasal sistemdir. Demokrasi teorisi, başlangıcında batı toplumlarında yöneticinin erkini sınırlandırmak, yönetimi değiştirilebilir kılmak üzere geliştirilmiş bir düşünce sistemidir. Bu yapıyla demokrasi, evrensel bir probleme getirilmiş tarihsel bir cevaptır. Gelineen noktada seçime dayalı temsili demokrasi, fikirleri temsil edilemeyen kitlelerin söz ve müdahale haklarını tam olarak siyasete yansıtamadığı için katılımcı demokrasi denilen yeni sürece ihtiyaç duyulmuştur.

Katılımcı demokrasi aracılığı ile sivil toplumun gücü baskı ve çıkar grupları olarak siyasete yansıtılmaya çalışılmıştır. Sivil toplumun taleplerini kamu alanına taşıma iradesi, insanoğlunun yüksek değerleri ve insan temel haklarına verdiği değerler sistemi içinde yer almaktadır. Bu yaklaşım biçimi aynı zamanda, felsefi bağlamda birey olarak insana ve insanların oluşturduğu görece olarak özerk kuruluşlara yüklenen değer sistemiyle de ilişkilidir.

Bu nedenle, sivil toplum olgusu günümüzde otoriter ve totaliter rejimlere karşı engel, ya da, bu tür rejimlerden demokrasiye geçişi kolaylaştıran bir unsur olarak düşünülmektedir. Diğer yandan sivil toplumun varlığı, otoriter yönetimden demokrasiye geçiş aşamasında da önem kazanır. Şartlar siyasi partilerin oluşmasına ve rekabetçi seçimlerin yapılmasına izin verdiğinde, muhalif politikacılar kısa zamanda sivil toplumu harekete geçirir ve yeniden siyasi topluma girerler. Bu açıdan düşünüldüğünde, sivil toplum geleneğinin bulunmadığı veya zayıf olduğu ülkelerde demokrasiye geçişin veya siyasal demokrasinin kurumsal mekanizmaları bir biçimde kurulmuş olsa bile bunların idame ettirilmesinin son derece zor olduğu söylenebilir (Sarıbay, 2000: 63).

Buna mukabil, sivil toplum/demokrasi bağlamında yukarıda çizilen çerçevede dâhilinde aynı iyimserliği paylaşmayan yazarlar da vardır. Nitekim John Gray, sivil toplum kurumlarıyla siyasi, demokrasi arasında sistematik veya zorunlu bir ilişki bulunmadığı kanaatindedir. Ona göre, sivil toplum kurumları demokratik olmayan hükümet biçimleriyle de pekâlâ bir arada bulunabilirler.

Bu görüşün sivil toplumun esas itibariyle özel alan ve ekonomiden ibaret olduğu varsayımı altında büyük bir doğruluk payı varsa da, bir sivil toplumun otoriter bir yönetim altında canlılık ve özerkliğini uzun süre koruyabileceği son derece şüphelidir. Ayrıca sırf özel alan anlamında bir sivil toplumun kendi başına demokrasiye götüremeyeceği çok açık olmasına rağmen varlığını koruduğu sürece onun otoriterizm için bir tehlike teşkil edeceği de açıktır (Yıldırım, 2000: 55).

Demokrasi, sürekli kendisini geliştiren ve yenileyen bir sistemdir. Toplumların demokrasiyi geliştirme ve problemlerini çözümde uzlaşmacı bir yöntem olarak benimsemesi olumlu bir sosyal süreçtir. Modern toplum, örgütlü toplumdur. Milli ve milletlerarası her alandaki gelişmelerde sivil toplum kuruluşları aktif rol almalı ve çözüm için etkili olmalıdır.

Hükümet dışı organizasyonlar olan sivil toplum örgütlerinin, gönüllü ve meşru zemindeki faaliyetleri ile siyasal düşünceler telif edilirse, kuvvetle önümüzü aydınlatırlar. Toplumun bu örgütlenme ve ihtiyaçlarını karşılama serbestliği içinde sağlıklı bir aktivite imkânı verilirse, topluma ve insaniyete açılan geniş açılımlı organizasyonlar gerçekleştirilebilir. Böyle bir toplum, felsefi düzlemde oluşturulmuş demokrasi ve insan hakları gibi ilkelerin pratiğe aktarılmasında ve bu konularda meydana gelen problemlerin çözümünde rol ve inisiyatif alabilir

Sonuç

Sivil toplum bilincine sahip olan bireylerin oluşturduğu örgütlü bir grup olan sosyal toplum, şikâyetçi olduğu konuları, başkalarına havale etmez; kendisi ve oluşturduğu sivil toplum örgütlerinin desteği ile çözmeye çalışır. Eleştirdiği problemlerin ve konuların çıkış noktası olarak sivil toplum görülür. Halkın rızası saptırılıyorsa, sivil toplumun düzeltmesi gerekir. Demokrasi kültürünün oluşması ve geliştirilmesi bu dinamik yapıya bağlıdır.

Eğer sosyal toplumu kurabilir ve demokrasi kültürü ile yeşertebilirsek, siyasal kültürün kaçınılmaz olarak kendi içinde değişimini ve katılımcı demokrasiye geçişini de hızlandırabiliriz. Çağımızda haberleşme ve iletişim yollarının çoğalması, yönetim ve seçim süreçlerinde yüksek ve pratik bir biçimde katılım imkânlarını sağlayabilir. Böylece doğrudan doğruya katılımın mümkün olduğu doğrudan demokrasi sisteminin ve katılımcı demokrasinin gelişmesi sürecine bir katkı yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Anbarlı, Ş. (2001). "Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 319-328.
- Arslan, O. (2001). *Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Aslan, S. (2010). *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 357-374
- Azaklı, S. (1997). *Devlet Sivil Toplum ve Türkiye*, Yeni Türkiye Dergisi, 3(18), 224-231.
- Bağçe, H. E. (2010). "Rousseau'da Toplum Sözleşmesi, Siyasal Meşruiyet ve Katılımcı Demokrasi", I. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu Bildiri Kitabı, 15-16 Nisan 2009, İstanbul, 106-117.
- Bayhan, V. (2002). *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 26(1), 1-13.
- Blerst, R. (1997). "18.y.y'da Sosyolojik Düşünce", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (T.Bottomore, R. Nispet), Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Bumin, K. (1982). *Sivil Toplum ve Devlet, Kuramlar- Deneyler- Arayışlar*, İstanbul: Yazko Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın: (Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın)*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Doğan, İ. (2009). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*, Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Erdoğan, G. (2005). "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Peşkişmenin Önündeki Engeller", Sivil Toplum ve Demokrasi, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Keane, J. (1994). *Demokrasi ve Sivil Toplum*, Çeviren: N. Erdoğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keyman, F. (2004). *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, no 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, İstanbul.
- Lukes, S. (1997). "İktidar ve Otorite", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi (Tom Bottomore-Robert Nispet), Ankara: Kırmızı Yayınları
- Rousseau, J. J. (1999). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. A. Erenuluğ), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Sarıbay, A. Y. (2000). *Kuramsal Alan, Diyalojik Demokrasi, Sivil İtiraz*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Swingwood, A. (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akinhay), Ankara: Agora Kitaplığı

Osman Özkul

- Tocqueville, A. (1994), *Amerika'da Demokrasi*, Ankara: Yetkin Basım ve Yayıncılık
- Yıldırım, A. (2001). Sosyal Bütünleşme Açısından Sivil Toplum Örgütleri: Isparta Uygulaması, S.D.Ü. S.B.E. Yayınlanmamış Y.L.Tezi, Isparta